

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

ФУТБОЛНИЯТ СТАДИОН – ЦЕНТЪР НА ФЕНСКАТА АКТИВНОСТ

Кремена Йорданова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Целта на този текст е да се проследи значението на футболния стадион за футболните запалянковци и характерното за тях ритуално поведение, което те използват като начин да се излезе от ежедневието. Карнавалният характер на това поведение е вън от съмнение, той е умишлено търсен и прилаган в желанието да се постигне максимум свобода, често достигаща до разпуснатост.

Keywords: youth subcultures; subculture identity; football fans; football stadium

1. Футболът като карнавал

Някои изследователи на субкултурата на футболните запалянковци, които търсят отговори на въпроси, свързани с поведението на феновете по време на мач, са достигнали до идеята за ползването на „карнавалната концепция“, разгледана и приложена за пръв път от М. Бахтин в изследването му на народната култура на Средновековието и Ренесанса, видяна през творчеството на Франсоа Рабле. Мнозина автори обвързват описанието на Бахтин за карнавал със съвременното футболно зрелище. Средновековната територия, където се изпълняват карнавалните действия – площадът, е заменен от съвременното социално пространство на стадиона. Следвайки тази парадигма, Стам твърди, че карнавалът „премахва йерархиите, различните нива на социалните класи и създава един друг живот, освободен от конвенционални правила и ограничения“ (цит. по Pringle, 2008: 31). Той преобразява ежедневието на участниците чрез временна промяна на ролите, изпълнявани от индивидите в обществото. Затова членовете на субкултурата на футболните запалянковци могат да бъдат диференцирани според различната им роля – една в ежедневието им дейности и друга на стадиона. К. Бромберже е описал това състояние много точно: „Привържениците, подобно на доктор Джекил и мистър Хайд, водят два паралелни живота – единият почтен в града, другият героичен на стадиона“ (Bromberger 2005: 209). И отново чрез концепцията на Бахтин може да открием отговора на въпроса защо отдадеността на участниците в карнавала или в съвременния футболен

празник е толкова голяма. Защото „карнавалът играе самия живот и тази игра за известно време става самият живот“ (Bahtin, 1978: 20).

В карнавала традиционните правила и граници на всекидневния живот се обръщат и забраненото става позволено. Разглеждано през призмата на футболната запалянковщина, това превръща стадиона в пространство със специфични временни характеристики, където нормалните ежедневни практики могат да бъдат нарушени. Следователно стадионът се е превърнал в пространство, което е свещено за феновете. При създаването на това временно пространство общността на запалянковците изгражда собствени правила за поведение, норми и ритуали (Doidge, 2010: 256). Неприличните припявания и ругатни, агресивното поведение и жестикулиране на феновете имат адекватно място само и единствено по време на карнавала, т.е. на футболния празник.

Според Бахтин идеята на карнавала е да се наруши ежедневието, да се избяга от рутината и работния процес, да се влезе в едно друго, различно време и пространство за известен отрязък от време. Така, позовавайки се на неговата теза, някои изследователи на спортните субкултури достигат до заключението, че концепциите за карнавалността имат отражение в модерния спорт (Pringle, 2008: 30). От една страна, присъствието на стадиона се възприема от феновете като вид „бягство“ от действителността. За много хора анонимността, която им дава стадионът, представлява легитимно средство за бягство от рутинните задължения. Футболът е начин да се забрави всичко, свързано с всекидневието, а карнавалното поведение на стадиона предоставя възможност за пълно освобождаване от напрежението. От друга страна обаче, участието и наблюдаването на спортни игри, както и при карнавала, описан от Бахтин, създават усещането за трансформиращ момент на свобода. Футболните запалянковци усещат това и се възползват, доколкото е възможно, от него: „*Отиваши на стадиона, за да си излееш натрупания гняв през седмицата. Затова ти казвам, че живееш от мач до мач. Отиваши там, можеш да се навикаш, да се напсуваш, да се накрециш колкото си искаш, без да има последствия*“ (Б.Д., 44 г., мъж, Славия).

Карнавалният характер на спортните мероприятия позволява поведение, неприемливо с нормите, но неподлежащо на санкции в определено време – времето на футболния мач, и в определено пространство, каквото е стадионът (Pringle, 2008: 1481). Дал Лаго твърди, че именно карнавалният елемент, който носи със себе си футболният празник, позволява стадионът да изгради нови правила за поведение, които са недопустими, от правна гледна точка, за други обществени места в градското пространство. Несъмнено субкултурите произвеждат т.нар. „контекстуален морал“ – начин на мислене и възприемане, който освобождава участниците от обичайните отговорности на моралния избор. Ако членовете се придържат към правилата на субкултурата, понякога могат и да не забележат как тези норми са в противоречие с тези на обществото, като цяло

(Carocci, 2009: 145). Дългогодишните наблюдения на Дал Лаго показват, че в рамките на стадиона запалянко например може да използва забранени от закона субстанции относително безнаказано, друг може да хвърля предмети по терена или да провокира физическо напрежение между противници (цит. по Doidge, 2010: 256 – 7). Стадионът е пространството, което в определен отрязък от време може да стимулира проявата на девиантно поведение и чувство за безнаказаност. Това се вижда и в думите на мой млад информатор, който споделя част от причините, които го водят на стадиона на всеки мач на любимия отбор: *„Знаеш ли защо обичам да ходя на стадиона? Някак си там усещам свободата. Там не ти е проблем да застанеш по средата на сектора и да запалиш една дебела цигара марихуана. Няма кой полицай да ти каже нещо. Другото, което е важно, че този орган на реда, който всички фенове толкова ненавиждат, там можеш абсолютно всичко да му кажеш – за майка му, за баща му, за синовете му, изобщо изливаш си всичко“.* (И. Н., 24 г., мъж, Левски).

Част от това неприемливо за ежедневието поведение, което обаче е характерно за времето и пространството на стадиона, са нецензурен език, обиди и унизителни подхвърляния, независимо дали са представени под формата на песен, подвикване, надпис на транспарант. В същото време, те са и един от основните белези на карнавалната култура. Стадионът е мястото за масова жестикулация, вулгарни припявания и неприлични думи (Dunning, 1988: 7 – 8). Той е едно от редките пространства, където може да се прояви удоволствието от неприличните жестове и думи, които са поставени вън от границата на правилото. „Там и само там, освен в затворен кръг, просташко грубите думи могат да се цитират“ (Bromberger, 2005: 265). Всъщност логиката на играта и на карнавала позволява всички тези непозволени реплики да бъдат разглеждани като неразривна част от антагонистичното възмущение на запалянковщината. Всеки един участник в субкултурата познава добре знаците и символите, които са специфични за групата (Varova, 2012: 77). Може да приемем, че такъв знак за футболните фенове е и използваният специфичен език на стадиона за който Бахтин пише: „Ето защо такава реч, освободила се от властта на нормите, йерархията и забраните на общия език, се превръща в нещо като специфичен език, в своеобразно аргò спрямо официалния език. Такава реч създава и специфичен колектив – колектив на посветени във фамилиарното общуване, колектив на откровени и свободни по отношение на речта хора (Bahtin, 1978: 207). Запалянковците обаче добре разбират, че това, което се случва на стадиона, езикът, жестовете и поведението, което използват в тази „свещена“, освободена от обществените норми територия, е временно и не трябва да се пренася в ежедневието живот: *„Такъв хубав речник има на стадиона, такива благи и цветни думи се използват, такъв пъстър речник, та да ахнеш и да кажеш „Родна реч, омайна, сладка“! В нормалния живот това никога не може да се случи“* (М.М., 23 г., мъж, ЦСКА).

Бахтин прави разлика между официалния празник и карнавала. Според него: „В противоположност на официалния празник, карнавалът е бил тържество сякаш на временното освобождаване от господстващата правда и от съществуващия строй, на временното отменяване на всички йерархични отнoшения, привилегии, норми и забрани“ (Bahtin, 1978: 22). Това освобождаване от правилата и йерархията се усеща и от самите запалянковци. По-възрастните привърженици, връщайки се в спомените си за отминалите години, дори споделят, че усещането за свобода често се е изразявало и под формата на протест срещу установената комунистическа власт в годините преди 1989 г.: „Стадионът сякаш беше единственото място, на което човек можеше да говори по-смело, а Сектор Б беше зона на свободата!“ (Stoev & Panayotov, 2011: 13). Анонимността сред толкова голяма маса от хора в един неконтролируем отрязък от време е дала тази възможност: „Там имаше хора с протрити дънки, с дънкови якета с нашивки и значки със синьо-белите зебри. Някои бяха с дълги коси, други – обръснати нула номер (явно имали скорошни близки срещи с народната милиция), с брада, всякакви... Скандираха, пееха, псуваха... изглеждаха така, сякаш изобщо не им пукаше от милиционерите наоколо. Държаша се свободно, провокативно, при головете скачаха и се прегръщаха като братя“ (Stoev & Panayotov, 2011: 74).

2. Ритуално поведение на стадиона

Почти всяка човешка дейност може да бъде превърната в ритуално действие. Когато едно действие започва да се осъзнава като акт със символично и емоционално значение, то голяма част от субкултурните субекти приемат това действие за ритуал. Ритуалите, свързани с футболната фен култура, имат голямо разнообразие, що се отнася до локалните футболни традиции, но съществуват някои генерални прилики между навиците на повечето фенове. За едни групата, а за други стадионът, като самостоятелно социално пространство, са предпоставка за ясно формирано поведение, което много пъти носи в себе си символика, чрез която феновете демонстрират своята страст и отдаденост на отбора. Най-често тези ритуали имат за цел да разграничат поведението по време, преди и след мач от обичайното, ежедневие поведение на запалянковците.

На първо място, трябва да се отбележи, че карнавалът, който се наблюдава на стадиона, позволява засилването на колективните изживявания чрез ритуални действия, които съдържат в себе си символична и емоционална стойност. Противно на честото подценяване на ритуалите, характерни за субкултурите, много изследователи смятат, че колективното ритуално поведение играе важна роля в развиването на чувството за идентичност и принадлежността на хората към някоя група (Pringle, 2008: 12). Чрез ритуала се изразява солидарност към отбора, към населеното място, но и към групата, към която

принадлежат участниците. От началото на XX в. спортът еволюира от практика в областта на отдиха до социален феномен. Това до голяма степен се дължи на колективната страст, която той генерира. Също като при карнавала, необходимостта от споделена радост, насладата от споделени надежди и разочарования обединяват широка група от хора, които в ежедневието си често пъти нямат допирни точки един с друг (Sabbah, 2011: 8). На стадиона всички бариери между различните индивиди падат: *„И всички тия различни хора, които дори не биха се погледнали в градския транспорт, живеят различни животи, ги обединява това, тази любов и се прегръщат на стадиона!“* (К.Г., 25 г., жена, Левски).

По този начин колективният характер на футбола в немалка степен определя и колективните емоции сред поддръжниците на отборите. К. Лисман смята, че отборната игра е „предопределена да сигнализира колективни възможности за идентификация“ (Lisman, 2014: 125), а участието в ритуални действия според Фишър води до „производството на чувства“, т.е. на ангажмент към дадената група и солидарност към останалите участниците (цит. по Pringle, 2008: 64). Това, че стадионът предизвиква мигновено, често неразбираемо чувство за принадлежност към определена група от хора, се споделяше от немалко информатори: *„И е странно, и е много готино, и е такава емоция да хванеш човека до тебе и да го прегръщаеш и крешиш! Много е яко. Летиш надолу по седалките, ударил си се – не ти пука, просто защото адреналинът ти е на някакво космическо ниво. И нищо не усещаш освен кеф! Готино е да я има тази емоция. Ето тогава вече чувстваш и непознатите хора около теб като семейство. Левскарското ти семейство. Всички сте едно! Някак си всеки човек до тебе го чувстваш, че си го познавал винаги“* (К.Г., 25 г., жена, Левски). На стадиона запаянното може да покаже своята принадлежност към дадена група от хора, дори да демонстрира интимна близост с тях, въпреки че са му абсолютно непознати, само защото имат едно общо помежду си – привързаността към клуба.

Чувството за принадлежността към определена група, което се активизира по време на футболен мач на стадиона, спомага за създаването на колективно съзнание. Един футболен мач ни поставя пред важни мисловни констатации, които по принцип се избягват в ежедневието. Той напомня едновременно по драматичен и карикатурен начин, че нещастieto на едните е условие за щастieto на другите (Bromberger, 2005: 39). Какъв по-добър начин да покажеш груповата си принадлежност, от това да се разграничиш от останалите, от „другите“, дори и по този краен начин, да искаш да покажеш превъзходството на „своите“ пред „чуждите“. Основният фактор, обединяващ футболните фенове и кара ги да се идентифицират с общността, е безрезервната вярогност към отбора и затова желанието им е не толкова да бъде наблюдавана красива игра, колкото техният любим отбор да бъде победител. Чрез тази емоция те сътворяват един

паралелен мач за надмощие заедно с феновете на противниковия отбор, пеейки и жестикулирайки масово. Един футболен мач показва в кратко време цялата гама от емоции, които човек може да изпита в целия си живот – радост, мъка, омраза, безпокойство, досада, чувство за несправедливост, еуфория. Затова и италианският журналист Бепе Севернини споделя мнението си, че „стадионът е нудисткият плаж на емоциите. Присъдите са драстични, разваленото настроение провокира грубост, възбудата е прекалена, прошката е светкавична“ (Severnini, 2011: 221). Емоцията, която се изпитва по време на наблюдаване на футболен мач на стадиона, може да се определи като също толкова важна, колкото е самата среща. Атмосферата, която се създава по трибуните сред съмишлениците, се оказва също толкова важна за запалянковците, колкото самата игра. Тази емоция обаче не е индивидуално създадено чувство. Тя е така силна и усещането понякога е така болезнено, защото е споделена, защото се превръща от индивидуално, в колективно чувство, което не може да бъде контролирано. Нямаше интервюиран, независимо от възрастта си, пола си, настоящия си ангажимент към клуба и групата, който при въпроса какво е чувството да си част от сектора, преди да отговори, да не се усмихваше задоволително, лекичко на себе си при спомена за последното си влизане на стадиона. Най-често използваните епитети бяха „невероятно“, „неописуемо“ или „невъобразимо“: *„Емоцията на стадиона е невъобразима! Това не може да се обясни. Все едно да обясниш каква е емоцията от секса. Неописуемо е! Страхотна еуфория! Като викнеме всички в един глас, като всички крешиме, като има игра, която да те вдигне и да се кефиш. Любовта не може да се обясни, а чувството е прекрасно. А като знаеш, че около тебе има хора, които наистина се кефат на същото, е още по-яко!“* (М.Р., 28 г., мъж).

При футболните запалянковци ритуализираното поведение на стадиона по време на мач, колективните жестове и емоции, песни и скандирания са доказателството за това общо съзнание, за тази колективна идентификация в рамките на стадиона (Pringle, 2008: 63). По време на двубой всички средства за комуникация се мобилизират, за да може да се покаже подкрепа към любимия отбор и да се изрази неодобрение към противниците. Пеенето, използването на музикални инструменти, жестовите на тялото, които изразяват радост или разочарование, развяването на плакати и транспаранти, цялостната хореография, носенето на определени дрехи и цветове са все начин на общуване между различните фенове, по който те показват своята вяност и подкрепа към отбора, но и чувството си за принадлежност към общността (Derbaix & Descor, 2011: 282). Всички тези елементи са важен израз на колективност, на която запалянковците придават ритуален характер¹.

От друга страна, ритуалните действия представляват бърз и лесен начин за интегриране на нови членове в групата, защото стадионът е място за активизиране на социалните връзки. Едно от най-важните социални измерения на играта

е поддръжката на социални връзки в рамките на стадиона, а много пъти и извън него. Изследователите установяват три основни етапа на този процес – социализация, интеграция и общуване. Желанието за контакт с хора със същите интереси е един от основните мотиви на голяма част от феновете да бъдат на стадиона (Derbaix & Decrop, 2011: 279). Затова не е учудващо, че са малцина тези, които идват сами в сектора. Наблюденията и в чужбина, и в България показват, че най-голям процент от феновете отиват на стадиона с група от приятели. По този начин футболът несъмнено изиграва своята социализираща роля. Най-малка, с тенденция за намаляване, е групата на семейства с деца.

Заздравяването на връзките между индивида и групата обикновено става чрез някакъв вид ритуални действия, които постепенно създават система от колективни практики (Vokova, 1998: 14). Един от най-възбуждащите моменти за феновете е първото отиване на стадиона. За момчетата то представлява принципен етап на навлизане в мъжката среда²⁾. Първото присъствие на трибуните под покровителството на баща или дядо може да се възприеме като инициация. Много фенове свързват първото си отиване на футболния стадион с конкретен член от семейството. При много от тях се следва определен модел: „Помня първия мач, който посетих. Бях на 5 и баща ми реши, че ми е време“ (С.Т., 28 г.). Други запалняковци са водени от други членове на семейството – дядо, чичо, по-голям брат или сестра. В юношеските години момчетата напускат тази опека и намират своето място на стадиона чрез посещение с приятели или с връстници от квартала. Емоциите от футболните срещи се пренасят в кафенетата, където започват да се събират младежи от квартала, които поддържат един и същи отбор. Често пъти браковете внасят временна дупка в цикъла на тази мъжка социалност. В много от случаите обаче истинските фенове се връщат на стадиона, за да подкрепят отбора си, независимо от семейното си положение.

И не на последно място, ритуалът позволява на запалняковците чрез различни форми на поведение да се опитват да повлияят на късмета и съдбата (Pringle 2008: 214). Как обаче се постига това? Изследвайки задълбочено карнавалните традиции през Средновековието и Ренесанса, Бахтин заключава: „Наистина, карнавалът не познава деленето на изпълнители и зрители. (...) Докато трае карнавалът, за никого няма друг живот освен карнавалния“ (Bahtin, 1978: 19). Стадионът дава на зрителите на спортното състезание нещо, което телевизията не може. От пасивни зрители феновете се превръщат в действащи лица. От невидими се издигат до ранга на звезди, до част от зрелището. Мнозина автори считат, че именно тази тръпка, представата, че чрез собствените си действия можеш да помогнеш за финалния резултат, кара толкова много хора да се отдават на страстта си към футбола и отново да се връщат на стадиона. На запалняковците се приписват странни сили и те са убедени, че са способни да повлияят директно на събитията. Спортните тълпи

не са пасивна аудитория и тяхното участие в играта е забележимо. Неслучайно публиката е смятана за 12-ия играч на терена и домакинствата на отбора се смятат за наполовина спечелени и преди края на мача. Големият футболист Дани Бланчфлауър, осъзнавайки ролята на запалнянковците, споделя: „Шумът на тълпата, пеенето и надпяването е кислородът, който ние, играчите, дишаме“. От своя страна, феновете също разбират своята роля и се опитват да я изиграят правилно, за да достигнат до така желания резултат. А до този резултат може да се достигне само при спазването на строго определено ритуално поведение. В деня на мача ежедневни действия могат да придобият друг, нов смисъл, когато се превърнат в ритуализирани актове в определен социален и културен контекст (Football Passions, 2008: 25) – ползването на едни и същи дрехи, носенето на определени артикули и талисмани, заемане винаги на едни и същи места на трибуните, минаване по еднакъв маршрут. Всички тези придобити навици според тях биха могли да се отразят на резултата: „Футболните запалнянковци по цял свят са в голямата си част силно суеверни. Направо фаталисти. Познавам хора, които не се бръснат преди мач. Познавам такива, които никога не са си прали шала на „Левски“. Защото прощъпулникът на този шал бил на мач, който „Левски“ е спечелил. Познавам фенове, които винаги ходеха на мач, облечени с една и съща фланелка. Била им на кадем. Познавам запалнянковци, които имат различни талисмани. И си ги носят на мач. За късмет. Познавам и такива, които преди мач си поръчваха винаги едно и също количество бири (или ракии) и едни и същи мезета, защото така връзвало. А иначе – не! Изборът на самата кръчма преди мач рядко се оставяше в ръцете на случайността“ (Stoev & Panayotov, 2011: 322).

3. Стадионът като йерархична структура

Всеки стадион представлява една йерархия сред запалнянковците – възрастова и емоционална. Различните сектори приютяват различни категории фенове. В тази култура има определени ценности и правила и най-убедените запалнянковци организират свои собствени територии на стадиона и тези места се подчиняват на техните норми (Kontos, 2008: 50). На всички стадиони има разделение между страничните сектори. Винаги има един сектор, където се групират младите привърженици, които са най-организираните. Тук организирането по трибуните не е писано правило. Няма система, която да диктува кои привърженици къде ще стоят на трибуните, както някога в античните игри. И все пак неписано правило е, че най-дейните и ангажирани запалнянковци (включително групите на ултрасите и хулиганите) заемат сектора зад вратата, където активно извършват своите ритуали и всеки, който влиза в този сектор, трябва да носи сам отговорност за избора си: *„Ултрас секторът, или секторът с крайните привърженици, е винаги зад вратата. И в този сектор влизат фанатици, ултраси. В такъв сектор да влезеш с дете и жена, ти си*

носиш последствията. За това има *А сектор*, *В сектор*, *сядаш си и си люпиш семки*“ (С.С., 25 г., мъж, Славия). Тук са най-активните, най-емоционалните, най-отдадените на идеята привърженици. Всеки може да посети сектора независимо от възраст, пол и социален статус, стига да има силата и волята да поддържа отбора си със сърце. Най-често обаче тук са по-младите привърженици и някои по-активни възрастни мъже. Съществува един вид йерархия между феновете в сектора. Най-активните ултраси се позиционират в центъра на сектора – участниците в официалните фен клубове, привържениците от различните групировки на клуба. Обикновено това е ядрото на хореографията и песенната поддръжка. Останалите независими фенове обхващат периферията около този център. Всеки сам избира мястото си в сектора и все пак колкото по-в периферията си, толкова по-маргинална позиция сред феновете заемаш.

В България обособяването на секторите за отделни привърженици става практика още в първите години на професионалния футбол. Една от причините за това е намаляването на цената на билетите в определени сектори, където се запътват по-младите и по-неплатежоспособни фенове. В началото на 90-те години, с масовото навлизане на западния модел на ултра и хулиганската култура³⁾, обаче започва масовото обособяване на зони за крайните привърженици в секторите, започва силната подкрепа от първата до последната минута, поддръжката с много нови и разнообразни знамена и шалове, влизат в употреба бомбички и димки, започват схватки с други агитки. Вътрешното обособяване в сектора на ултра привържениците, като се отделят места за различните подгрупи, се случва в началото на новия век с навлизането на множеството малки и разнообразни групировки и фракции на клубовете.

Виразите на стадиона са едни от редките пространства, където една група показва единство, но в същото време и контрастите, които го формират. Често се случва фенове от едни сектори да презират тези от другите трибуни, които впрочем поддържат същия тим. Разликите между привържениците от различните сектори понякога са толкова драстични, че често не могат да се преодолеят. Така например всеки млад запаленко, който е активен участник в ултра културата на своя любим клуб, признава, че емоцията, която е изпитвал по време на мач в сектора зад вратата, не може да се сравни с емоцията, която доставят другите сектори: *„Просто първото ми влизане в Б сектор беше велико. Първото ми впечатление просто беше, че е много по-яко от А! Такава разлика! Първо всичките бяха прави, докато в А винаги са седнали. Тук всеки крещи, пее, скача, докато в А сектор всеки седи и гледа мача. Да, вика се, но не е така. Някак си няма я тая атмосфера със знамената, факлите, песните! В Б има много по-голям хъс, много по-голяма емоция!“* (К.Г., 25 г., жена, Левски). Някои респонденти споделят личния си опит, свързан със спорадичното им присъствие в някои от другите сектори, където разликата в изрази на емоционалност им пречи те да се чувстват комфортно: *„Аз съм се впечатля-*

вала в тези сектори. Странни индивиди има там. На мача с Барселона за Шампионска лига бяхме във В сектор, за да виждаме по-хубаво. И тръгват хората за някакви неща да се вълнуват, да се притесняват. И отзад се извиква някой и ти казва „Сядай!“. Ама аз не съм на театър, да му се не види, колко пъти любимият ти отбор ще играе в Шампионска лига с Барселона! Вкъщи се седи спокойно“ (Д.Ж., 26 г., жена, Левски). За други пък досегът до „спокойните“ сектори е бил моментът на истинско осъзнаване относно необходимостта да си част от групата, от активните дейности на общността, от достъпа до удовлетворение и емоция, който може да даде само колективното фенско участие в сектора зад вратата: „Започнах да ходя в другите сектори като бунт с това, което се случваше в Г сектор. Там обаче е доста по-различно. Там (в другите сектори – б.а.) като отидеш, и гледаш отстрани това нещо, ТВОЯ сектор. И като го наблюдаваш.... то така ти липсва! Толкова е хубаво, и ти е кофти, като си отстрани да го гледаш! Дори си казваш: „Ей, аз съм бил част от това нещо и то ми липсва! На мен местото ми е все още там, не съм за тука“ (М.М., 23 г., мъж, ЦСКА).

Публиката във всеки сектор има специфичен манталитет и свое поведение. Вече казахме, че секторите зад вратата са територията на най-активните фенове. Тук се правят грандиозни хореографии, всичките привърженици подкрепят активно със специален репертоар предпочитания отбор. Възрастта им варира, но основно се състои от младежи от 15 до около 35 години. От друга страна, сектор В е секторът, който се предпочита от по-възрастни, също много запалени по футбола и отбора фенове, които обаче предпочитат да наблюдават двубоя от по-удобни места. Тук феновете също са много емоционални и имат силна групова идентификация поради дългите години, прекарани заедно. Повечето запаленковци някога, в младежките си години, са били активни привърженици, които са посещавали крайните сектори, но с възрастта избират сектор В: „Във В сектор са си дъртите хулигани. Аз имам чувството, че при тях е различно, носят по друг начин фенството в тях. Тези по-големите фенове си ходят от години на едно и също място. Имат си като оградена територия. Събират се там 10 – 15 човека, имат си свои места, имат си един вид територия. И най-любопитното е, че тази територия не се заема и от другите хора. Те някак си са като затворено общество и никой не прекрачва границите на другия! Някак като нещо свещено“ (Г.Г., 32г., мъж, ЦСКА).

Сектор А е територията, която е най-далечна от гледна точка на представата на феновете за активна поддръжка. Тук е мястото на официалните лица, на публични личности, на бивши спортисти, дошли да се насладят на играта, на хора с абонаментни карти и треньори на други отбори. Сектор А си има собствени норми на поведение, които не съвпадат с тези на останалата територия на стадиона – емоциите са оставени на заден план и преобладава футболният език. Поради тази причина всички останали привърженици гледат с презре-

ние на феновете, които избират сектор А за своята поддръжка. Подигравките са често срещани. Основно ги наричат „разбирачите“ или „треньорите“: *„Сектор А е секторът на трениорите, там всички разбират от футбол!“* (К.М., 28 г., мъж, ЦСКА). По-активните фенове от секторите зад вратата се подиграват на привържениците от А сектор основно заради неразбираемата за тях липса на емоция и хъс, която напълно ги разграничава от активните младежи: *„Като отидох аз за пръв път на мач, на А сектор му виках Гробницата, щото там като отидеш, беше като на панихида! Най-големият кошмар беше, като трябва да се ходи там! Само седиш сред разбирачи! Така е навсякъде обаче. Имаш си една група от ултраси в сектора и останалото е просто фенове, като тези в А“* (А.С., 38 г., мъж, Локомотив).

Ултрасите разбират, че феновете от останалите сектори, по-улегналите и възрастни фенове, нямат същото желание като тях да участват в креативните изяви на стадиона, и са приели този факт: *„Там по другите сектори хората са по-улегнали, на години, тях повече ги интересува какво става на терена, гледат, псуват футболистите. Там е по-пенсионерско“* (П.Д., 25 г., мъж, Левски). Това е повод да се подиграват на някои характерни за феновете от тези сектори на стадиона действия, като „люпене на семки“ и задължително седене на седалките на стадиона: *„То е ясно, че щом някой е отишъл в А или във В сектор, то е отишъл, за да седне и да чопли семки. Какво да ги коментираме. Реално погледнато, те са там, за да подкрепят отбора, за да ръкопляскаат, за да подвикват, следат мача много по-изкъсо от нас. Докато ние гледаме целия мач между кадрите от едно веещо се знаме, ха-ха! Все пак мача се гледа, не сто процента, но се гледа. А едновременно с това можеш да скачаш, да крешиш, да викаш!“* (Д.Л., 37 г., мъж, Левски). Показателен случай за нежеланието на по-запалените фенове да ходят в другите сектори заради подобни характеристики на феновете там, е следният: *„Аз веднъж съм ходила във В. И се преместих по време на полувремето. Просто е много тъпо! Там винаги се намира някой, който да ти направи забележка за нещо. Що си прав, седни, премести се...“* (Р.С., 25г., жена, Левски).

Възрастта е другият основен фактор, който разграничава съвсем ясно видовете запалянковци на стадиона. Според най-активните фенове напредналата възраст е фактор не само за „улягането“ на хората заради повечето задължения, но и им пречи чисто физически да бъдат активна част от дейността на младите: *„Ходим с баща ми в спокойните сектори. И около нас има си доста хора, които са си с абонаментни карти, които са на по 50 – 60 години. В някои от тях можеш да разпознаеш бивши играчи на „Левски“ от по-предното поколение. И възрастта е важна. Представяш ли си „Кой не скача е червен“ да викаме, а като си на 60 години, не можеш да скачаш така! Определено за някои е до възраст. А в Б сектор не можеш да си отвориш чадъра, ако завали дъжд. Продължаваш да скачаш и пееш“* (А.Й., 30 г.,

мъж, Левски.) Младите привърженици, които смятат, че никога няма да се откажат от ходенето на стадиона независимо от промяна в бъдеще в социалния, семейния или възрастовия им статус, са на шеговитото мнение, че най-вероятно единствената разлика ще е смяната на секторите: „Предполагам, че на по-стари години, като стана, ще ми омръзне Б и другото повече ще ме привлича – да съм си седнал, да люпа семки и просто да си псувам!“ (И. Н., 24 г., мъж, Левски).

Стадионът е много повече от арената, на която се провеждат игри между футболни опоненти. Стадионът се възприема като „свещена“ територия за феновете. Идентификацията с тази територия е толкова силна, че дори бива определяна от ултрасите като „родна“ територия, като територия, която заслужава да се брани независимо от необходимите средства. Страстите и емоциите, които изпълват това пространство, засилват чувството за принадлежност на участниците към тази територия и съпричастността към останалите привърженици, които срещат на нея: „Цялата територия на стадиона някак си е моя, но когато съм в сектора, просто съм си у дома. Там все пак съм израснала. Изцяло на стадиона и въобще сред левскарите се чувствам у дома и ми е готино. И още преди да стигна стадиона, вече си знам, че съм на моя територия!“ (К.Г., 25 г., жена, Левски). Други респонденти не само сравняват стадиона с дома си, а дори стигат по-далече в своето усещане и споделят: „Никога не бих сравнил стадиона с дома си. Защото аз там се чувствам по-добре, отколкото у дома“ (К.Х., 31 г., мъж, Славия). Възприятие какво представлява стадионът за феновете, най-точно е резюмирал италианският журналист Б. Севернини: „Италианският стадион, вече сте разбрали, е краткото обобщение на това какви сме ние, за добро или за лошо. Място на равновесие между племенни отношения и съвременност. Място, където десетки хиляди хора идват, за да споделят нещо: упражнение по фантазия, колекция от спомени, тренировка по разочарование, очакване на победата, безплатна обич, това, което все още ни е останало от неделята“ (Severnini. 2011: 224).

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Виж: Йорданова, К. 2011. Ултрас не е мода, ултрас е начин на живот (фолклор на футболни запалняковци) В: Сборник „Докторантски и постдокторантски четения“ 2011 <http://lib.sudigital.org/record/19686?ln=bg>
2. Относно социализацията на момичетата в рамките на групата на футболните запалняковци виж: Йорданова, К. 2014. Не подценявайте момичетата... някои от тях са по-истински ултраси от вас. В: Българска етнология. 2014. кн.1.

3. Виж: Iordanova, K. Futbolna frakcia. In: Global Encyclopaedia of Informality, School of Slavonic and East European Studies, 2016, University College London, <http://in-formality.com/>

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Barova, V. (2012). V „semeystvoto“ narazlichnite (Subkulturni identichnosti – stilove, ideologii, predrazsadatsi). *Balgarska etnologia* 3–4 [Барова, В. (2012). В „семейството“ на различните (Субкултурни идентичности – стилове, идеологии, предразсъдъци). *Българска етнология* 3 – 4].
- Bahtin, M. (1978). *Tvorchestvoto na Fransoa Rable i narodnata kultura na srednovekovieto i Renesansa*. Sofia: Nauka i izkustvo [Бахтин, М. (1978). *Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Средновековието и Ренесанс*. София: Наука и изкуство].
- Bokova, I. (1998). Kulturnata identichnost- obrazi na otazhdestvyavane i orazlichavane. *Balgarski folklor*, kn.1 – 2, god. NHIV Sofia: BAN [Бокова, И. (1998). Културната идентичност – образи на отъждествяване и оразличаване. *Български фолклор*, кн.1 – 2, год. XXIV София: БАН].
- Lisman, K. (2014). Vselenata na predmetite. *Za estetikata na vsekidnevieto*. Sofia: Iztok zapad [Лисман, К. (2014). *Вселената на предметите. За естетиката на всекидневието*. София: Изток запад].
- Severnini, B. (2011). *V glavata na italintsite*. Sofia: Kolibri [Севернини, Б. (2011). *В главата на италианците*. София: Колибри].
- Stoev, V. & Panayotov, M. (2011). *Nie byahme (v) sektor B*. Sofia [Стоев, В. Панайотов, М. (2011). *Ние бяхме (в) сектор Б*. София].
- Bromberger, C., Hayot, A. & Mariottini, J-M. (2005). *Le match de football: ethnologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*. Paris.
- Carocci, A. (2009). *The real issue is flying, not death. Dealing with risk in the subculture of Italian gliding*. Doctoral thesis, UCL (University College London).
- Derbaix, Ch. & Decrop, A. (2011). Colours and scarves: an ethnographic account of football fans and their paraphernalia – *Leisure Studies*, 30:3, 271 – 291.
- Doidge, M. (2010). *Italian Football in an Era of Globalisation: Neo-Patrimony, New Localism and Decline* MA Thesis, University of Exeter
- Dunning, E., Murphy, P. & Williams, J. (1988). *The roots of football hooliganism: an historical and sociological study*. London.
- Football Passions (2008). *Report of research conducted by The Social Issues Research Centre*.

- Kontos, K. & Brotherton, D. (2008). *Encyclopedia of gangs*, Greenwood Publishing Group
- Pringle, A. (2008) *I must be mad to watch this lot: a qualitative study examining the effect that supporting a small, local football club has on the mental health of supporters*. PhD thesis, University of Nottingham.
- Sabbah, H. (2011). *Le sport, miroir de notre société?* Anthologie Hatier, Paris.

THE FOOTBALL STADIUM – THE FANS ACTIVITY CENTER

Abstract. The aim of this text is to trace the importance of the football stadium for the football fans and the characteristic ritual behavior they use as a way out of everyday life.

✉ **Dr. Kremena Iordanova, Assist. Prof.**

University of Sofia
15, Tzar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: kremen6e@abv.bg